

ZALAGAČKE PLATFORME ŽENA U BiH

EKONOMSKE MOGUĆNOSTI ZA ŽENE IZ MALIH LOKALNIH ZAJEDNICA U BOSNI I HERCEGOVINI

IMPRESSUM:

Autorica: prof.dr. Marija Knežević

Lektura: Marija Vuletić

Prelom i dizajn: Merisa Bašić i Tanja Ćurić

Izdavačice: Fondacija CURE

Urednica: Masha Durkalić

Za izdavačice: Jadranka Miličević

Ovaj materijal je u cjelosti financiran od strane Švedske međunarodne agencije za razvoj (SIDA) i organizacije Kvinna till Kvinna. SIDA i Kvinna till Kvinna se nužno ne slažu s iznesenim mišljenjima. Autorica je u potpunosti odgovorna za sadržaj.

Materijal nije moguće kopirati bez dozvole izdavačica.

Sarajevo, novembar/studeni 2016. godine

SADRŽAJ

Predgovor	3
Uvod	5
Zakonska regulativa i položaj žena u ruralnim i malim lokalnim zajednicama	11
Rodno senzitivno budžetiranje u kontekstu ekonomskih mogućnosti žena u malim lokalnim zajednicama.....	17
Umjesto zaključka: Predstavljanje novih izazova.....	25
Turizam kao mogućnost ekonomskog prosperiteta žena u malim lokalnim sredinama.....	26
Preporuke za unaprjeđenje položaja žena u malim lokalnim zajednicama i ruralnim područjima.....	30
Literatura	35
O autorici	37

PREDGOVOR

Fondacija CURE je u 2015. godini pokrenula novu inicijativu kojom nastoji osnažiti aktivistkinje i žene aktivne u politici da društveno-politička pitanja u cjelosti posmatraju iz ženske perspektive. Naša želja je pokrenuti zalagačke aktivnosti na cijelom području Bosne i Hercegovine putem kojih bi javnosti bila prezentovana drugačija mišljenja na pitanja koja život znače, a u čijem rješavanju ženska strana nema priliku da iznese svoje stavove. Naš rad se bazira na iskustvima koja dijelimo sa ženama iz malih lokalnih sredina, ali i onih u samim centrima moći. Mi oslušujemo, dijelimo i diskutujemo te na osnovu zajedničkog iskustva nudimo moguća rješenja.

Fondacija CURE smatra da je ženska politička participacija i uspostavljanje principa socijalne pravde i jednakosti svih ključ za napredak Bosne i Hercegovine. Ne samo da smo još uvijek daleko od 40% zakonom zagarantovane participacije u vlasti, već vrlo često ženska pitanja ne pronalaze mjesto na agendama onih koji imaju moć donošenja odluka. Za nas je pitanje saobraćajne infrastrukture jednako važno kao i pitanje ekonomskih reformi. Mobilnost žena ima direktan uticaj na ostvarivanje prava na zdravlje i ekonomskih mogućnosti za sve generacije žena. Pitanje dostojanstvenog starenja kao i jednakih mogućnosti u obrazovanju smatramo osnovnim ženskim pitanjima.

Marginalizovane ženske društvene grupe poput samostalnih roditeljki, žena s invaliditetom, lezbejki, biseksualnih i trans* žena (LBT*), Romkinja, žena na selu, žena treće dobi i drugih ne mogu i dalje biti društveno nevidljive.

Mišljenja smo da ženska perspektiva treba da bude uključena u sve procese donošenja odluka, uključujući i mirovne pregovore, ustavne reforme i Reformsku agendu. Bez učešća svih nas i konsultacija sa svim građankama i građanima nećemo moći uživati sva Ustavom zagarantovana prava.

Publikacija koja se nalazi pred vama predstavlja doprinos Fondacije CURE i aktivistkinja okupljenih oko ideje jednakopravnosti spolova, nenasilja i jednakih prava svih građanki i građana Bosne i Hercegovine u budućnosti.

Mi smo uvijek spremne za dijalog i zajednički rad na unaprjeđenju kvalitete života svih osoba, s posebnim fokusom na žene i djevojčice u našem društvu.

Fondacija CURE

UVOD

Članice Ujedinjenih naroda su 1979. godine usvojile Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (UN CEDAW)¹ kojom su žene dobile međunarodno-pravni instrument u borbi protiv diskriminacije na osnovu spola i de jure priznavanje jednakih ljudskih prava, ali i njihovo de facto ostvarivanje. Sistem zaštite prava iz Konvencije znatno je ojačan usvajanjem Opcionog protokola² koji je postao dodatni međunarodni nadzor zaštite ženskih prava koji provodi Komitet za eliminaciju diskriminacije žena kroz pojedinačne pritužbe i istragu o teškom ili sistemskom kršenju prava žena.

Ravnopravnost spolova je osnovni princip razvoja svakog demokratskog društva. Da bi se tome težilo potrebno je kontinuirano raditi na unaprjeđenju položaja žena u svim oblastima života i rada, posebno u javnom životu, tačnije u oblastima odlučivanja, pristupu resursima, obrazovanja i zaštite od nasilja. Bosna i Hercegovina ubrzano sprovodi suštinske društvene i političke transformacije ka pridruživanju Europskoj uniji, ali ova sveobuhvatna reforma često izostavlja i unaprjeđenje politika za ravnopravnost spolova. Možemo reći da u BiH danas postoje institucionalni mehanizmi za ravnopravnost spolova, od zakonodavne pa do izvršne vlasti, ali što je nivo vlasti niži, kontrola nad tijelima koja sprovode ravnopravnost spolova je sve manja. Stvarnost bh. društva govori da je u lokalnim zajednicama učešće žena veće, one su brojem i procentima zastupljenije, ali su njihova moć, a samim time i ravnopravnost, manje.

Idući od višeg ka nižem nivou vlasti susrećemo se s različitim modelima za ostvarivanje ravnopravnosti spolova: komisije, savjeti, odbori, kao i razna druga privremena tijela koja su zadužena za ravnopravnost spolova po općinama i drugim lokalnim zajednicama. Možemo slobodno reći da u skoro svim lokalnim zajednicama postoje tijela odgovorna za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, ali je njihova aktivnost ili moć u sprovođenju zakonskih i strateških akata mala³. Lokalne zajednice ne sprovode strateške i zakonske akte te

---

1 <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>

2 https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Protokol_Diskriminacija_zena.pdf

3 http://zenskamreza.ba/site/wp-content/uploads/2015/08/RAVNOPRAVNOST-SPOLOVA-U-OPSTINAMA_bhs.pdf

rijetko pokreću specifične aktivnosti usmjerene ka poboljšanju položaja žena i povećanju ravnopravnosti spolova.

S druge strane, ženske organizacije kontinuirano informišu javnost o sve lošijem položaju žena u društvu, posebno žena iz društveno marginalizovanih skupina, kao i o feminizaciji siromaštva u Bosni i Hercegovini⁴.

Put ravnopravnosti žena u BiH treba biti utkan u povećanje učešća žena u svim oblastima života i rada, a prvenstveno preko stvaranja ambijenta za veću zapošljivost žena, posebno mladih i obrazovanih žena. Taj proces mogu potpomoći i mnoga udruženja žena čije akcije imaju za cilj da mlade i nezaposlene žene motivišu da započnu sopstveni business jer je malo i srednje preduzetništvo budućnost ekonomskog razvitka BiH.

Nažalost, savremeni pristupi privređivanju i odnosu prema zapošljavanju su zanemareni u formalnom obrazovanju. Udruženja žena, ali i druge organizacije civilnog društva, često pružaju mogućnosti za različite oblike neformalnog obrazovanja poput seminara, konferencija, okruglih stolova i slično te često izdaju stručnu literaturu prilagođenu različitim ciljanim grupama. Dokvalifikacija, prekvalifikacija, obuke za pisanje projekata, biznis planova i vođenje porodičnih biznisa, sukcesija i slično su najčešće teme ovih edukacija.

Vrlo često su nove poslovne ideje u BiH fokusirane na ruralno područje koje predstavlja širok prostor za nove poslove, kao i za zapošljavanje i samozapošljavanje, obzirom da su ruralni predjeli u poslovnom smislu bili zapostavljeni dugi niz decenija prošlog sistema. "Bijeg sa sela" kao način života druge polovine prošlog vijeka izazvao je pustošenje sela. Danas, potreba za mirom, tišinom i čistim vazduhom i vodom se naglo povećava, što svakako predstavlja priliku za nove poslovne izazove. **Zbog ovoga žene imaju priliku da se "vrate selu" kroz poljoprivrednu proizvodnju, proizvodnju organske hrane, razne usluge i oblike seoskog turizma i agroturizma, što su djelatnosti koje, uz povratak kulturno-historijskih sadržaja, postaju novi i vrlo atraktivni načini privređivanja za život.**

---

4 Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW Konvencije u BiH, Novembar 2016.

Biti “svoja na svome”, živjeti od sopstvenog rada, sama kreirati svoje radno i slobodno vrijeme i količinu zarade, riješiti se tradicionalnih oblika poslovanja koji guše inicijativu, kreativnost i slobodu rada i stvaranja sve više postaje želja mladih žena.

Da bi se taj proces ubrzao, potrebno je povećati samopouzdanje i vjeru žena u sebe i svoje mogućnosti, treba ih učiti da žive s promjenama i da promjene posmatraju kao izazove, a ne kao prepreke. Suštinska promjena stavova je prvi korak ka uspješnom poslovanju i izlasku iz recesije.

Sa druge strane, važno je problem ekonomskih mogućnosti malih lokalnih zajednica posmatrati multisektoralno jer ruralna područja, kao novi prostor za business, nude vrlo širok spektar mogućnosti za razne oblike preduzetništva. Pored toga, važno je uzeti u obzir i savremene trendove života poput ekoloških pristupa poslovanju i zaštiti životne sredine koja je ključni resurs za održiv razvoj. Danas eko turizam postaje najtraženiji oblik turizma jer se prostori za njega smanjuju u cijelom svijetu, tako da je naša netaknuta priroda sve više na cijeni na globalnom nivou.⁵

Ako bi se problemi posmatrali kao izazovi, moglo bi se reći da male lokalne zajednice zaista pružaju niz mogućnosti za ekonomski prosperitet žena. **Ali, odgovornost za inicijativu ne može biti samo na ženama, već i na cjelokupnoj lokalnoj zajednici koja bi trebala da nastavi da motivise i stvara odgovarajuće preduslove za jačanje ekonomskog položaja žena u društvu.**

Pod tim se podrazumijeva i nastavak procesa deminiranja minskih polja te borba protiv nekontrolisane sječe šuma i zagađenja izvorišta rijeka u Bosni i Hercegovini.

Jačanje ekonomskih mogućnosti za žene u malim lokalnim zajednicama istovremeno znači i osnaživanje žena, što neminovno vodi ka rušenju tradicionalnih stavova i predrasuda prema ženama koje su, nažalost, na našim prostorima i dalje sveprisutne.

Pored toga što je Bosna i Hercegovina usvojila zakonsku regulativu koja se tiče položaja žena u društvu⁶, žene se još uvijek suočavaju s diskriminacijom i s nejednakim mogućnostima pri pristupanju i ostvari-

5 Global Ecovillage Network Europe: <http://gen.ecovillage.org>, <http://www.gen-europe.org>

6 <http://zenskamreza.ba/mapa-zenskih-prava-u-bosni-i-hercegovini/>

vanju svojih prava. Imajući u vidu činjenicu da su žene trenutno nedovoljno zastupljene na svim političkim poljima, istinski napredak će biti moguće vidjeti samo ukoliko se navedeni zakoni budu pravilno i do kraja primjenjivali. Prisutan je ozbiljan problem nejednakosti utemeljenih na rodu i spolu, kao i diskriminacija žena pri pristupu tržištu rada, kombinovanog sa strukturalnim stereotipiziranjem i problemom neplaćenog rada koji neproporcionalno pogađa žene.

Alarmirajuće je to što tokom proteklih godina potrebe žena nisu specifično izražene u mnogim postojećim akcionim planovima koji su revidirani te još uvijek ne postoji dovoljno sredstava za njihovo sprovođenje (npr. Revidirani Akcioni plan BiH za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite 2013. - 2016.)⁷.

Određeni napredak je ipak ostvaren i to uspostavljenjem Kluba parlamentarki Predstavničkog doma Federacije BiH (mart 2013.) kreiranjem Platforme ženskih prioriteta u ustavnim reformama⁸ te potpisivanjem prvog Memoranduma o razumijevanju za nadgledanje sprovođenja Akcionog plana UN rezolucije 1325 (oktobar 2013.)⁹.

BiH još uvijek ima najnižu stopu učešća žena u radnoj snazi u jugoistočnoj Europi jer žene čine 52,2% aktivne radne snage, ali ih je zaposleno samo 37,3%.¹⁰

Od tog zaposlenog procenta, 64,7% žena radi u uslužnom sektoru, 29,2% u poljoprivredi, a 16,2% u industriji. Neravnopravnost pokazuje i podatak da 14,3% nezaposlenih žena ima univerzitetsku diplomu, dok je postotak nezaposlenih muškaraca s istom diplomom 7,2%. Ova disproporcija govori o lošem položaju obrazovanih žena, ali i umanjuje njihovu želju za obrazovanjem.

Što se tiče socijalne isključenosti žena u BiH, u najtežem položaju su Romkinje, žene s invaliditetom, interno raseljene žene te LBT* žene i ovisnice.

7 <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/bos-rom-eng.pdf>

8 <https://gradjankezaustavnepromjene.wordpress.com/platformu-zenskih-prioriteta/>

9 <http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2014/04/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-BiH-u-2013.pdf>

10 Podaci Agencije za statistiku BiH, Anкета o radnoj snazi za 2013. godinu.

BiH je usvojila i Revidirani Akcioni plan za Rome u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite za 2013. - 2016. godinu. Podaci govore da još uvijek oko 90% Romkinja nema zdravstveno osiguranje, daleko su manje obrazovane, a procenat zaposlenosti je ispod svakog nivoa.¹¹ Rani, plaćeni i prisilni brakovi su česti što potvrđuje podatak da je jedna trećina Romkinja između 15 i 19 godina već u braku.¹² Svi ovi podaci govore da se vlade BiH i njenih entiteta odnose diskriminacijski prema ženama i da se budžetska sredstva namijenjena za rješavanje ovih pitanja stalno umanjuju ili usmjeravaju u druge svrhe.¹³

Jedan od velikih problema predstavlja zasigurno i nedostatak istraživanja o položaju društveno marginalizovanih žena te potpuni nedostatak statistike i sistematske evidencije što jasno ukazuje na očito neprihvatnje postojanja ove populacije i njenih problema.

Kada je u pitanju učešće bh. žena u politici i javnom životu, prema Izmjenama i dopunama Izbornog zakona BiH iz 2013. godine, jednaka zastupljenost postoji kada manje zastupljeni rod čini 40%.¹⁴ Od 42 člana/ica Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, devet su žene (21,4%), dok su od 15 delegata/ica u Domu naroda samo dvije žene (%13,3).¹⁵ Od 17 ministarskih stolica u Vladi FBiH samo je jedna žena, dok su u trenutnoj postavi ministarstava Republike Srpske tri od ukupno devet ministarskih mjesta pripala ženama. Predstavnički dom FBiH ima 98 mjesta, a ženama su pripala 22 mjesta (22,4%)¹⁶. Kao dio podrške procesima EU integracija i uz podršku međunarodne zajednice, BiH je zadnjih godina pokrenula niz reformi kroz koje je trebalo popraviti rodnu strukturu pozicija u oružanim snagama, policiji, politici, ali s vrlo malo uspjeha. Žene i dalje ostaju isključene iz rodno osjetljivih politika i procesa reformi, posebno na lokalnom nivou, odnosno sve više što je nivo vlasti i odlučivanja niži.¹⁷

Analizom zakonskih akata može se zaključiti da nova zakonska regulativa u BiH uzima žene u obzir, podrazumijeva ravnopravnost spolova i

11 Godišnji izvještaj CEDAW-a za BiH, IV i V (2011.)

12 3. Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW i prava žena u BiH (2010)

13 Podaci su preuzeti iz izvještaja: http://hcabl.org/online_akademija/korisnik/dokumenti/Godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-zena-u-BiH-u-2013.pdf

14 Prije 2013. godine rodna ravnopravnost je bila zastupljena s 33% učešća jednog pola na listama.

15 <http://zenskamreza.ba/buka-zene-u-politici-u-bih-analiza-postizbornog-stanja/>

16 http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_gdje-su-zene-u-vladama_WEB.pdf

17 http://www.fondacijacure.org/index.php?do=article&article_id=846

daje ženama šansu da se ostvare. No, u praksi situacija izgleda dosta drugačije i primjena zakona je ograničena, kao i praktične mogućnosti žena da napreduju u raznim segmentima života. Ove procese potpomaže mnoštvo stranih institucija i organizacija koje podstiču i osnažuju žene u poslovnom svijetu čiji su učesnici mahom muškarci.

Zakonske promjene se temelje na potrebama, konvencijama i rezolucijama, posebice UN CEDAW Konvenciji, Nacrtu GAP-a BiH, FIGAP-u i drugim programima koji su usmjereni na ukidanje svih oblika diskriminacije žena, a posebno prema ženama u malim lokalnim zajednicama koje spadaju u marginalizovane skupine u bh. društvu.

ZAKONSKA REGULATIVA I POLOŽAJ ŽENA U RURALNIM I MALIM LOKALNIM ZAJEDNICAMA

BiH, kao potpisnica CEDAW Konvencije, ima obavezu da radi na unaprjeđenju socio-ekonomske situacije za žene u ruralnim sredinama, na povećanju njihovog pristupa resursima, tržištu i informacijama te pristupa osnovnoj infrastrukturi i javnim uslugama (Gender Centar Federacije BiH, 2013, Nacrt GAP BiH 2013. – 2017.).

Uvažavajući posebno težak položaj žena u ruralnim sredinama i realnost višestruke diskriminacije, poseban član UN CEDAW Konvencije posvećen je toj problematici i to je Član 14 pod naslovom Žene iz ruralnih oblasti¹⁸.

Bosna i Hercegovina, kao potpisnica Konvencije, obavezala se da uzima u obzir posebne probleme s kojima se suočavaju žene u ruralnim područjima, kao i značajnu ulogu koju one imaju u ekonomskom opstanku svojih porodica, uključujući njihov rad u sektorima privrede u kojima se ne ostvaruje dohodak. Akcije bh. žena su usmjerene na preduzi-manje mjera i ka cilju osiguranja odredbi ove Konvencije i primjene tih odredbi na žene iz ruralnih oblasti. Isto tako, BiH se obavezala preduzeti sve odgovarajuće mjere u cilju eliminacije diskriminacije žena u ruralnim područjima kako bi osigurala da one, po osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, učestvuju u razvoju sela i da od toga imaju koristi, posebno da bi osigurala njihovo pravo na:

- učešće u izradi i provođenju planova razvoja na svim nivoima;
- pristup odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući informacije, savjete i usluge u vezi s planiranjem prodice;
- direktno korištenje programa socijalne zaštite;
- sticanje svih vrsta obuke i obrazovanja, formalnog i neformalnog, uključujući opismenjavanje, kao i pristup svim uslugama u okviru mjesnih zajednica te savjetodavnim uslugama, radi proširenja njihovih općih tehničkih znanja;

- organizovanje grupa za samopomoć i zadruga kako bi osvarile jednak pristup privrednim djelatnostima putem zapošljavanja ili obavljanja samostalne djelatnosti;
- dostupnost poljoprivrednih kredita i zajmova, olakšica za prodaju proizvoda, odgovarajuće tehnologije i jednakog tretmana u zemljišnoj i agrarnoj reformi, kao i programa za ponovno naseljavanje napuštenih i zapuštenih sela;
- adekvatne životne uslove, posebno u pogledu stanovanja, higijenskih uslova, električne energije i snabdijevanja vodom te u pogledu saobraćaja i veza.

Posebni zakonski akti u BiH koji tretiraju pitanja položaja žena u ruralnim zajednicama su:

1. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (ZORS BiH) (Službeni glasnik BiH, br. 32/10);
2. Akcioni plan za uvođenje rodno odgovornih budžeta u Budžet Federacije BiH 2010. - 2012. (AP GOB FBiH 2010. – 2012.);
3. Gender akcioni plan (GAP) BiH 2013. - 2017. (Gender Centar Federacije BiH, 2013.);
4. Zakon o poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju BiH¹⁹;
5. Strategija razvoja seoskog turizma 2010. - 2020.

Analizom ovih zakonskih akata može se zaključiti da se položajem žena u ruralnim oblastima najviše bavi Gender akcioni plan (GAP) BiH 2013. – 2017. jer definiše osnovne strateške ciljeve u okviru kojih su jasno određene prioritetne oblasti djelovanja, odnosno programi i mjere koje su potrebne za unaprjeđenje položaja žena u ruralnim područjima i malim lokalnim zajednicama Bosne i Hercegovine.

Strateški ciljevi su:

- Unaprjeđenje ravnopravnosti spolova u institucijama vlasti;
- Sprječavanje i suzbijanje nasilja po osnovu spola, uključujući nasilje u porodici, kao i trgovine ženama;
- Ravnopravno učešće žena u javnom životu i donošenju odluka;
- Ravnopravno tretiranje žena u zapošljavanju i pristupu ekonomskim resursima;
- Ravnopravnost u obrazovanju, nauci, kulturi i sportu;
- Jednak pristup zdravlju, prevenciji i zaštiti te socijalnoj zaštiti.

Definisani su i mehanizmi kojima ove ciljeve treba postići u što većem procentu za određeno vrijeme:

- Izgradnja i jačanje sistema, mehanizama i instrumenata za postizanje ravnopravnosti spolova, s prioritetnim oblastima;
- Koordinacija provedbe i nadzor nad provođenjem Gender akcionog plana BiH;
- Praćenje i unaprjeđenje primjene međunarodnih i domaćih standarda za ravnopravnost spolova;
- Jačanje i saradnja institucionalnih mehanizama za ravnopravnost spolova;
- Podizanje svijesti o ravnopravnosti spolova u svim segmentima društva;
- Podrška programima i projektima institucionalnih i vaninstitucionalnih partnera;
- Praćenje i ocjena napretka u postizanju ravnopravnosti spolova.

Da bi navedeni strateški ciljevi bili sprovodivi treba stalno jačati saradnju i partnerstva između ključnih akterki/a na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou te jačati kvalitet saradnje s organizacijama civilnog društva, društvenim partnerima, akademskom zajednicom i svim drugim akterima/kama društva koji/e tretiraju

problematiku položaja žena i njihovu ravnopravnost.

Za postizanje ovih ciljeva važni su: mediji, unaprjeđenje položaja višestruko marginalizovanih grupa žena, kao i usklađivanje privatnog i profesionalnog života.

Gender akcioni plan (GAP) BiH 2013. – 2017. daje okvir za definisanje mjera po svim oblastima kroz uvođenje i primjenu međunarodnih i domaćih standarda za ravnopravnost spolova.

Takvi standardi postaju obaveze koje direktno ili indirektno regulišu pitanja ravnopravnosti spolova, što uključuje i cijeli set međunarodnih dokumenata posvećenih poboljšanju položaja žena na selu, a posebno provođenje i analizu stanja zakona, strategija, akcionih planova, programa i drugih akata s aspekta ravnopravnosti spolova u zakonodavstvu BiH i njenim entitetima Federaciji BiH i Republici Srpskoj, te Brčko Distriktu. Od velike važnosti su i što tačnije statistike i evidencije, kao i njihovo redovno objavljivanje, razvrstano po spolu, kako bi se mogle raditi određene analize i donositi planovi daljnjeg razvoja.

Implementaciju GAP-a BiH 2013. - 2017. pomaže i Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH (ZORS BiH)²⁰ u kojem su naglašene obuke iz oblasti ravnopravnosti spolova te provođenje promotivnih aktivnosti, informacionih kampanja i kampanja za podizanje svijesti javnosti o ravnopravnosti spolova. Redovno praćenje i izvještavanje o napretku rada institucija je istaknuto, što je i osnovna vrijednost ovog Zakona.

Važna podloga ovog zalagačkog dokumenta su UN CEDAW izvještaji i zaključni komentari nadležnog UN CEDAW Komiteta koji je na svojim redovnim sjednicama razmatrao primjenu u BiH i izdao pripadajući izvještaj o tome.²¹

Dakle, pitanje/problem položaja žena u ruralnim i malim lokalnim sredinama u Bosni i Hercegovini je obuhvaćen kroz strateške ciljeve i utvrđene prioritetne oblasti i dodatno pojačan kroz jednu od transferzalnih oblasti - unaprjeđenje položaja višestruko marginalizovanih grupa žena, što žene u ruralnim područjima i jesu.

20 http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/ZoRS_32_10_B.pdf

21 <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/committee.htm>

Sa ciljem koordinacije provedbe i nadzora nad provođenjem GAP-a BiH uspostavljen je Upravni odbor za koordinaciju i praćenje provedbe Gender akcionog plana BiH kojeg čine direktorice Agencije za ravnopravnost spolova BiH, Gender centra RS-a i Gender centra FBiH. Upravni odbor je zadužen za usvajanje Smjernica za izradu godišnjih operativnih planova, odobravanje godišnjih operativnih planova kao i za izvještavanje Vijeću ministara BiH i Parlamentarnoj skupštini BiH. Koordinacioni odbori su uspostavljeni od strane Vijeća ministara BiH, Vlade Federacije BiH i Vlade RS-a i oni su nadležni za izradu i usvajanje godišnjih operativnih planova, kao i za izvještavanje Koordinacionog odbora GAP-a BiH, te su obavezni da do kraja mjeseca oktobra svake godine daju stanje godišnjih operativnih planova koji će u smislu ujednačenog pristupa u provedbi aktivnosti biti dostavljeni Upravnom odboru na mišljenje. Na ovaj način se osigurava da implementacijom GAP-a BiH 2013. – 2017. svi nivoi vlasti preuzmu svoj dio odgovornosti te da svaki u okviru svoje nadležnosti prati položaj žena, između ostalog i žena u ruralnim sredinama i razvija nove mjere u skladu s važećim pravnim okvirom u kojem će se žene ogledati i biti vidljive u svim sektorskim politikama, planovima, programima, izvještajima, kao i budžetskim prioritetima.

Istraživanje koje je sproveo Udruženje Vesta u okviru projekta Socio-ekonomsko jačanje položaja seoske žene kroz aktivno učešće u lokalnim razvojnim planovima donosi sliku o stanju, potrebama i mogućnostima poboljšanja položaja seoske žene.²² Istraživanje u kojem je učestvovalo 450 žena s područja 17 općina u 37 seoskih mjesnih zajednica u Federaciji BiH ukazalo je na visok nivo nezadovoljstva vrednovanjem uloge seoske žene po tvrdnjama oko čak %80 ispitanica. No, bitno je također napomenuti da je čak 85.56% ispitanica potvrdilo da pokretanje malih business inicijativa može u velikoj ili zadovoljavajućoj mjeri doprinijeti boljem ekonomskom položaju seoske žene.²³ Ovo istraživanje, iako je objavljeno 2012. godine, pokazuje prijeku potrebu za razvijanjem različitih programa podrške koji će ženama u malim lokalnim zajednicama pružiti više prilika za pokretanje malih biznisa koji bi potom mogli dalje pokrenuti ekonomske procese u malim zajednicama.

Mnogo je podataka koji pokazuju da je potrebno još rada u oblasti ekonomske ravnopravnosti muškaraca i žena. Istraživanje londonskog

22 Gender i ruralni razvoj: Dobre prakse i institucionalni okvir; Udruženje Vesta; Tuzla, 2012., str.

24. Dostupno na: <http://www.vesta.ba/files/publikacija.pdf>

23 Ibid

Expert Marketa pokazalo je da jaz između plata muškaraca i žena u BiH iznosi čak 46% te da je najveći u Europi²⁴. Također, novi izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma donosi podatak da je procijenjena godišnja zarada žena u BiH oko 11.300 KM, dok je godišnja zarada muškaraca oko 26.500 KM²⁵, što je duplo veći iznos koji vrlo jasno pokazuje da žene i muškarci nemaju jednake ekonomske mogućnosti čak i ako su zaposleni/e.

---

24 Kada žene počinju raditi besplatno zbog jaza u plaćama?. Libela.org. Oktobar, 2016. Dostupno na: <http://libela.org/preko-plota/8120-kada-zene-pocinju-raditi-besplatno-zbog-jaza-u-placama/>

25 Insight Report: The Global Gender Gap Report 2016. World Economic Forum. 2016. Str. 116. Dostupno na: http://www3.weforum.org/docs/GGGR16/WEF_Global_Gender_Gap_Report_2016.pdf

RODNO SENZITIVNO BUDŽETIRANJE U KONTEKSTU EKONOMSKIH MOGUĆNOSTI ŽENA U MALIM LOKALNIM ZAJEDNICAMA

Gender senzitivno ili odgovorno budžetiranje je neophodno sredstvo koje podrazumijeva poštivanje načela ravnopravnosti spolova tokom pripreme budžeta te raspodjele i dodjele finansijskih resursa²⁶.

Akcioni plan za uvođenje gender odgovornih budžeta (APGOB) je donijela Vlada Federacije Bosne i Hercegovine²⁷ s ciljem povezivanja djelovanja nadležnih ministarstva koja se dotiču pitanja položaja žena u ruralnim sredinama i ravnopravnosti spolova u BiH kao što su Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta i Federalni zavod za zapošljavanje. Tri federalna ministarstva i jedan zavod izabrani su kao “pilot sektori” u kojima bi se provedbom APGOB-a FBiH 2010. – 2012. trebali razviti specifični modeli Federacije BiH za uvođenje GOB-a u budžetski proces na izabranim pilot programima/transferima/grantovima, u pilot oblasti “Rad i zapošljavanje”.

Realizacijom ovog akcionog plana, kroz uvođenje rodno odgovornog budžetiranja u budžetski program “Poljoprivreda” uključena je i problematika položaja žena na selu u dijelu koji se odnosi na sektorske politike u poljoprivredi i budžetska sredstva koja se u tom smislu izdvajaju iz Budžeta Federacije BiH.

Analizom je utvrđeno da su u trogodišnjem periodu implementacije uspješno realizirane aktivnosti i postignuti očekivani rezultati te ovo može i dalje ostati model saradnje ministarstava, institucija zapošljavanja i institucija koje se bave problemima sela i problemima položaja žena.

---

26 <http://arsbih.gov.ba/oblasti/rodno-odgovorno-budzetiranje/>

27 <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2010/odluke/263b.html>

Neke primjedbe mogu biti smjernice daljnjim razvojnim planovima, a to su:

- Prilikom procesa srednjoročnog planiranja, procesa izrade zahtjeva za dodjelu sredstava iz budžeta za narednu fiskalnu godinu i procesa izrade operativnih planova nije osigurana ravnopravna zastupljenost pripadnika/ca oba spola;
- Nije predviđena obaveza preduzimanja svih mjera radi ostvarivanja principa ravnopravnosti spolova prilikom planiranja i pripreme budžeta za narednu godinu;
- Nije predviđena ravnopravna zastupljenost spolova u tijelima odlučivanja i upravljanja budžetom;
- Procedure za izradu budžeta nisu usklađene sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH.

Ove primjedbe se mogu delegirati i kreatorima/kama ostalih zakonskih akata, kako u Federaciji BiH, tako i u RS-u i Brčko Distriktu. To znači da u daljnjoj izradi planova i njihovoj implementaciji treba obratiti pažnju na sljedeće preporuke:

1. Zakon o ravnopravnosti spolova nalaže da se u svim procedurama o izradi budžeta mora poštovati ravnopravno pristupanje oba spola, kao i ostalih graničnih grupa;
2. Prisutan je porast učešća žena kroz obrazovanje zadnjih godina (čak je u 2013. godini bilo više studentica nego studenata), ali uprkos tome žene ne učestvuju jednako u organima vlasti niti su jednako zastupljene na rukovodećim pozicijama ili bolje plaćenim poslovima;
3. Primjetno je smanjenje mobinga nad ženama na radnom mjestu, ali je on još uvijek prisutan u mnogo većem procentu nego što je to slučaj s muškarcima²⁸;

---

28 Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH. Dostupno na: <http://www.6yka.com/novost/35191/diskriminacija-nad-zenama-i-dalje-je-prisutna-u-bih>

4. Potrebno je dalje raditi na osiguranju upotrebe rodno senzitivnog jezika u označavanju funkcija i zvanja, što je u BiH tek u začetku i teško provodivo;
5. Potrebno je u budžetima BiH, entiteta i nižih nivoa upravljanja predvidjeti sredstva kojima će se podstaći utvrđene mjere za promociju ravnopravnosti spolova;
6. Svi sektori trebaju preduzeti mjere u vezi s integrisanjem pitanja ravnopravnosti spolova u svoje programe u kojima će oba spola ravnopravno aplicirati za sredstva.

Ako analiziramo ekonomsku podršku ruralnom razvoju BiH poslije rata, može se uočiti da je bilo dosta namijenjenih grantovnih sredstava za ruralni razvoj, mada su evidencije nepotpune i malo ih ima (od 149 odobrenih aplikacija, 12 aplikacija pripremile su žene i to s pretežno manjim iznosima)²⁹. To nije mali broj sredstava, obzirom na vrlo bogate prirodne resurse Bosne i Hercegovine i male podsticaje koji su potrebni da se ti resursi stave u funkciju i da se od njih napravi profit. Primjedba bi bila da je malo odobrenih ili implementiranih sredstava za edukacije jer je u BiH ključno pitanje promjena načina razmišljanja, pristupa resursima i businessu i shvatanje funkcionisanja privreda malih zemalja i malih ekonomija, posebno u tranzicionim periodima.

Daljnjom analizom stanja u BiH može se uvidjeti da na nivou države nisu uvedeni kriteriji za davanje posebnih olakšica i stimulacija za investicije u ruralnim područjima za žene jer je izuzetno mali broj klijentica koje su po ovom osnovu ostvarile pravo na novčanu podršku. Rodna analiza pokazatelja iz registara/evidencija koje se vode u ministarstvima poljoprivrede te porodice, omladine i sporta u RS-u, a koja uključuje spol, pokazuje da se preduzimaju mjere radi osiguranja praćenja podataka razvrstanih po spolu u postojećim evidencijama/registrima unutar ministarstva. Posebna pažnja je usmjerena kroz uspostavu Registra poljoprivrednih gazdinstava u Federaciji BiH na način da su obrasci prilagođeni potrebama iskazivanja rodne statistike. Urađena je analiza strukture upisanih osoba po spolu, nosilaca/teljica i članova/ica porodičnih poljoprivrednih domaćinstava na teritoriji Federacije BiH u Registar

²⁹ Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva RS, za 2014. Program za implementaciju Gender akcionog plana BiH (FIGAP program 2009 – 2014.)

poljoprivrednih gazdinstava, s posebno utvrđenim podacima koji se odnose na muškarce i žene u svim općinama u Federaciji BiH.

Temeljni kriterij koji je značajan za predmetnu rodnu analizu je razvrstavanje prema radnoj aktivnosti na muškarce i žene, pri čemu je dat podatak i o broju penzionisanih i starijih preko 65 godina, a koji/e su upisani/e u registre iz razloga što se bave poljoprivredom u određenom obimu (isključiva, pretežna ili dodatna djelatnost). Istu evidenciju imaju i kantoni, a to znači da je moguće vidjeti broj upisanih korisnika/ca, te je tačno naveden broj muškaraca, odnosno žena, prema stepenu radne aktivnosti s aspekta bavljenja poljoprivredom i s njom povezanim djelatnostima.

Nakon urađene rodne analize po kantonima, može se zaključiti da je u izvještajnom razdoblju, u odnosu na raniji period, znatno povećan broj žena koje su upisane kao nositeljice porodičnih poljoprivrednih gazdinstava te je ustanovljeno da je povećan i broj žena članica upisanih u određeno poljoprivredno gazdinstvo³⁰.

Nadležno ministarstvo je upravo i željelo motivisati žensko preduzetništvo, odnosno osigurati primjeren životni standard ženama koje se bave poljoprivredom i s njom povezanim uslužnim djelatnostima, posebno u ruralnim područjima jer su sve ranije rodne analize ukazivale na neravnopravnost u ostvarivanju prava na novčanu podršku. Još uvijek postoji prostor za utvrđivanje kriterija koji će ženama osigurati prioritetne projekte u poljoprivredi. Dakle, ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH i RS-a su osigurala praćenje podataka po spolu u postojećim evidencijama i registrima tako da imamo podatke koji su od velikog značaja pri realizaciji usklađivanja procesa strateškog planiranja po zahtjevima GOB-a generalno, ali i posebno u odabranim pilot programima. Postoje uslovi za daljnje praćenje trendova što može biti vrlo korisno ukoliko se evidencije upotpune. Ovo je od velike važnosti i ima evidentne rezultate jer dosadašnja politika podsticaja za poljoprivredu i ruralni razvoj nije uzimala u obzir različite potrebe žena i muškaraca i činjenicu da su muškarci većinom vlasnici gazdinstava.

---

30 Gender i ruralni razvoj: Dobre prakse i institucionalni okvir; Udruženje Vesta; Tuzla, 2012., str. 22. Dostupno na: <http://www.vesta.ba/files/publikacija.pdf>

Iz ovog razloga od velike je važnosti pozitivna tendencija koju primjerice potvrđuju i podaci Gradske razvojne agencije Banja Luka: stopa uvećanja učešća žena 1,5% (2013), 2,3% (2014), 2,85% (2015), broj privatnih radnji u vlasništvu žena 350 (2013), 470 (2014), 720 (2015).³¹

Dakle, u narednom razdoblju će se izvršiti izračunavanje efekata i uticaja proizvoda i pruženih usluga u rodnom kontekstu, posebno s aspekta dodjele novčane podrške i realizacije pilot projekata u poljoprivredi jer kroz posebno određene kriterije treba stvoriti uslove povećanja procenta učešća žena u svim programima u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Za navedeno postoji i zakonska obaveza jer je **članom 22 Zakona o poljoprivredi RS** predviđeno donošenje posebnog programa u cilju davanja novčane i stručne podrške radi poboljšanja spolne, dobne i obrazovne strukture poljoprivrednika/ca na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima te unaprjeđenja njihove proizvodne mogućnosti, a posebno afirmacije žena i mladih djevojaka koje trebaju biti upisane u registre nosilaca/teljica, odnosno članova/ica porodičnih poljoprivrednih gazdinstava. Ova vrsta podrške provodi se i u FBiH tako što se ženama daju posebne olakšice i stimulacije za investicije u ruralnim područjima što se definiše posebnim programom Vlade Federacije BiH za svaku budžetsku godinu na prijedlog Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva.

Gender centar Vlade RS-a svake godine izrađuje dokumente "Informacija o položaju žena u ruralnim sredinama u Republici Srpskoj" i "Rodno odgovorna analiza budžeta sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja RS". Na osnovu tih dokumenata Vlada RS-a izradila je **Akcioni plan za unaprjeđenje položaja žena na selu u Republici Srpskoj do 2015. godine**³². Ovaj Akcioni plan je određen kao privremena mjera za žene i postao je sastavnim dijelom operacionalizacije Strateškog plana ruralnog razvoja RS-a 2009. - 2015. Ovo je bio prvi ovakav dokument u RS-u i na Balkanu koji je tretirao položaj žena u ruralnim sredinama. Urađen je sa standardima i preporukama Savjeta Europe, Ujedinjenih nacija i Europske unije. Ovim dokumentom, koji je izrađen 2010. godine, uspostavljen je okvir za djelovanje u kojem je naglašeno da je „položaj seoskih žena u RS i BiH višestruko otežan zbog različitih društvenih

31 CIDEA, Gradska razvojna agencija Banja Luka, Godišnji izvještaj za 2014.

32 <http://bit.ly/29tMH89>

faktora koji se na našim prostorima mogu svesti na nekoliko ključnih:

patrijarhalni i tradicionalni kontest, siromaštvo, višedecenijska tendencija industrijalizacije u gradovima na štetu agrara i ruralnog razvoja kao našeg prirodnog potencijala, te migracija selo-grad, selo-inostranstvo, kao posljedice ovih faktora". Ovaj dokument je bio od velike važnosti jer je otvorio mogućnosti revitalizacije sela, seoskih područja, zapošljavanja na selu, a sa svim tim i proces poboljšanja položaja žena na selu na kojima leži glavni teret ovih promjena.

U 2015. godini Gender centar RS-a je prikupio informacije o sprovedenim programima, projektima, mjerama i aktivnostima državnih i lokalnih institucija, nevladinih i drugih organizacija koje se dotiču ovog Akcionog plana. Informacije govore da žene na selu predstavljaju ključni faktor ruralne ekonomije i ishrane stanovništva, ali da i dalje nose na sebi teške fizičke poslove na imanjima i u kući te da ne ostvaruju prihode i beneficije koje su dostupne drugima. Najčešće i nemaju vlastite prihode niti imovinu i suočene su s brojnim preprekama da se društveno i ekonomski valorizuju. Ovo su osnovni uzroci još uvijek prisutne migracije i razlozi zašto mlade žene ne mogu, a onda i ne žele, da jače pokrenu proces povratka selu kao mjestu življenja, ekonomije i businessa. Pomoć u ovim procesima je ostvarena uz pomoć FIGAP programa, a preko Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede RS-a te otvaranjem linija podsticajnih sredstava za razvoj businessa na selu preko raznih udruženja žena, seoskih zadruga i slično. Ovo Ministarstvo odobrava bespovratna sredstva za zapošljavanje i samozapošljavanje žena na selu, ali i za edukaciju žena kroz višednevne radionice po cijeloj Republici Srpskoj pod nazivom Škola zadrugarstva i uloga zadruga u razvoju ženskog preduzetništva i organizovanje u okviru agrobiznisa. Veća uključenost žena u udruženja i zadruge se postiže kroz dodjelu grantova za poslovne planove. Ove procese podržava i Ministarstvo trgovine i turizma RS koje kroz FIGAP program radi na unaprjeđenju specifičnih usluga i praksi žena u seoskim domaćinstvima kroz obuke ohrabrivanja žena da registruju seosko domaćinstvo na svoje ime i da na taj način postanu punopravne i ravnopravne. Zakon je promijenjen u korist žena tako da one više ne moraju biti vlasnice nego je dovoljno da imaju potvrdu da su članice domaćinstva da bi registrovale gazdinstvo na svoje ime, otvorile žiro račun i pristupile businessu.

Ove procese u RS-u prati i Investiciono razvojna banka RS (IRB) preko koje se plasiraju grantovi i podsticaji, a otvorila je i kreditnu liniju za microbusinessse u poljoprivredi čije su korisnice žene. Kroz ovu liniju se mogu povoljno nabaviti osnovna i obrtna sredstva za poljoprivredne aktivnosti. Samo u 2014. godini ovom je linijom plasirano 3.956.997 KM, što je 75% od ukupno odobrenih sredstava. Žena nositeljica ovih linija i sredstava je bilo oko 7%.³³ Faktor razvoja žena i ženskog preduzetništva u RS-u je i Privredna komora RS koja provodi programe obuke žena za seoske i agrobusinessse u saradnji s EBRD/BAS programom.³⁴

Važan faktor podsticaja žena u ruralnim područjima RS-a su Gradska razvojna agencija (CIDEA)³⁵ i Centar za razvoj i unaprjeđenje sela³⁶ jer i ove institucije imaju posebno naglašene programe i podsticaje za žene. Analizom rada navedenih institucija za potrebe ovog dokumenta utvrđeno je da njihovi programi obuhvataju specifične ciljeve koji poboljšavaju položaj žena u ruralnim sredinama i podstiču žene da svoje preduzetničke aktivnosti usmjere na selo. To se vidi i iz općih ciljeva koji poboljšavaju selo kao poslovni ambijent: unaprjeđenje seoske infrastrukture (putevi, voda, kanalizacija, električna energija, komunikacijske mreže) te poboljšanje pristupa javnim uslugama koje osnažuju žene na selu i poboljšavaju kvalitet njihovog života. Posebno se naglašava poboljšanje društvenog položaja žena, veće vrednovanje njihovog rada i doprinosa, jačanje liderstva žena i povećanje njihove vidljivosti kroz veće učešće u donošenju odluka od značaja za lokalni razvoj. Ove institucije u RS-u naglašavaju potrebu za podrškom umrežavanju i organizovanju žena kako bi one kroz te aktivnosti stekle više samopouzdanja i vjere u svoje mogućnosti.

Zadnjih godina je primjetno i povećanje broja lokalnih organa vlasti i nevladinih organizacija koje promovišu žene, podržavaju ih i podstiču na aktivnosti kroz ulične promocije kampanja (npr. kampanja Ravnopravno za žene na selu), okrugle stolove, tribine, gostovanja u medijima i slično. Ovim i sličnim aktivnostima povećava se svijest stanovništva o ulozi, značaju i doprinosu žena na selu. Ovi ciljevi su sadržani i u Strateškom planu ruralnog razvoja RS-a čiji je krajnji cilj pokretanje promjena u strateškom i zakonskom okruženju u kojima je položaj žena na selu bio van uticaja javnih politika i planova.

---

33 <http://www.irbrs.net/PlasiraniKreditiBaza/Default.aspx?lang=lat>

34 <http://komorars.ba/zene/>

35 <http://www.cidea.org/>

36 http://www.crusbl.org/?page_id=13

Dakle, institucije se moraju mijenjati i u budućnosti moraju nositi i biti potpuno odgovorne za mjere koje se odnose na žene i ravnopravnost spolova u svojim resorima. U ovom procesu najvažnija je uloga Gender centra pri Vladi RS-a, i s koje pozicije je on u mogućnosti da bude stalna stručna i konsultativna podrška institucionalnim partnerima u razvijanju programa mjera za ravnopravnost spolova. Gender centar RS-a je podrška i lokalnoj vlasti, posebno u pogledu kvalitetnije komunikacije u smislu informisanja i približavanja projekata ženama.

UMJESTO ZAKLJUČKA: PREDSTAVLJANJE NOVIH IZAZOVA

Jugoistočna Europa je još uvijek pod uticajem konzervativnih modz ela razmišljanja, ponašanja i predrasuda koje se teško prevazilaze. Izlaz je u obrazovanju i prosvjećivanju jer predrasude nestaju samo razvojem svijesti koja je u skladu s novim tendencijama u svijetu i okruženju. Zato je važno permanentno obrazovanje, kao i borba da znanja i iskustva žena cirkulišu društvom i privredom naše zemlje. Govoreći općenito, postoji dovoljno zakonske regulative na osnovu koje žene mogu postati ravnopravne s muškarcima u BiH. Ravnopravnost možemo ostvariti promjenom pristupa problemu: treba ojačati holistički pristup problematici i institucionalne mogućnosti te ozbiljno poboljšati saradnju i koordinaciju svih postojećih sektora i mehanizama koje su žene već formirale i pokrenule.

Multisektorsko djelovanje bi udružilo ministarstva, organe civilnog društva, mreže žena, političke stranke i privatni sektor. Obrazovne institucije će uraditi svoj posao na edukacijama i osnaživanju žena u smislu prosvijećenosti i rušenja predrasuda te uvođenja preduzetništva u sve nivoe obrazovanja jer ekonomski snažna žena je snažna žena u svakom smislu. Mediji su također važan faktor i treba ih maksimalno koristiti pri stvaranju nove senzibilne retorike i promocije žena, ženskog preduzetništva, primjera dobre prakse i slično.

Što se tiče ekonomskog osnaživanja žena, naše selo je pravo bogatstvo kojem se žene mogu i trebaju vratiti.

Žene u ruralnim područjima su još uvijek posebna kategorija u pogledu socijalne isključenosti jer su tradicionalne rodne uloge još uvijek jako čvrste. Zato treba ohrabriti svaki pomak u ovom procesu na području BiH i njenih entiteta, obzirom na okruženje, predrasude i ostale elemente koji su kočnica bržem odvijanju ovih procesa.

Žene u našim ruralnim područjima moraju biti potaknute da izađu iz pasivnosti i da postanu aktivne kreatorke novih procesa na selu: proizvodnje zdrave hrane, agroturizma, seoskog turizma, raznih kućnih radinosti i očuvanja tradicije u tim djelatnostima jer ti procesi postaju sve važniji faktori daljnjeg razvoja BiH i njenih entiteta.

TURIZAM KAO MOGUĆNOST EKONOMSKOG PROSPERITETA ŽENA U MALIM LOKALNIM SREDINAMA

Turizam je grana privrede koja raste u cijelom svijetu u posljednjih stotinjak godina. Stalno nastaju novi oblici turizma koji su proizvod želja i potreba novih generacija turista/kinja. Savremeni turizam je postao jedan od najznačajnijih fenomena današnjice i postao je želja, potreba i svrha života savremene osobe koja je spremna da se odrekne mnogih drugih potreba zarad putovanja. Region Balkana, i sama Bosna i Hercegovina, postali su atraktivna i nova turistička destinacija, obzirom na promijenjena interesovanja savremenih turista/kinja i favorizovanje selektivnih oblika turizma kao što su agroturizam, seoski turizam, turizam u netaknutoj prirodi (u seoskom ambijentu), avanturizam (pretežno u ruralnim i nepristupačnim područjima), turizam na vodama i oko voda, brdski biciklizam, sportsko-rekreativni turizam (u prostorima čiste i netaknute prirode), gastronomski turizam koji preferira čistu, zdravu i organsku hranu te manifestacioni turizam.

Kako BiH ima dobre preduslove za razvoj svih ovih oblika turizma, ona postaje poželjna destinacija sa sjajnom perspektivom i još sjajnijim predviđanjima. Ta predviđanja potkrepljuju i (iako samo orijentacione) statistike o godišnjem porastu turista/kinja koji/e posjećuju region i BiH. **Jedan od najpopularnijih novih oblika turizma, a za koji je naš prostor povoljan, jeste eko turizam koji postaje sve važniji kao alternativa masovnom turizmu i započinje kao reakcija na sistematsko narušavanje životne sredine uzrokovano masovnim turizmom.**

Jedno agroturističko gospodarstvo može nuditi oblik agroturizma i eko turizma ukoliko je organizovano u zanimljivom prirodnom, ekološki očuvanom okruženju i ako ima organizovanu poljoprivrednu proizvodnju na načelima ekološke poljoprivrede. Za ove oblike turizma su jako zainteresovani i domaći i strani investitori koji se u BiH selima suočavaju s određenim problemima zbog želje naših seljaka da budu samostalni u poslovanju i rukovođenju, mada tačno ne znaju šta imaju od te samostalnosti.

Komplikovana administrativna podjela BiH je odgovorna za propadanje mnogih projekata, grantova i sredstava iz pristupnih IPA fondova koji su namijenjeni BiH, ali ne mogu biti realizovani jer nije moguće dogovo-

riti planove razvoja čak ni na tako malom prostoru kakva je BiH. Ako se uključi zahtjev ili potreba prekogranične, regionalne ili međunarodne saradnje onda se otvara problem državne ili entitetske saradnje, što dodatno komplikuje osmišljavanje i realizaciju projekata. S druge strane stoje strani investitori koji žele saradnju na duže vrijeme, kontrolu poslovanja i povrat ulaganja u što kraćem roku što je teško postići obzirom da domaći vlasnici još uvijek posluju u sferama crne, sive i poluekonomije. Država na neki način tu ekonomiju toleriše jer je i sama zasnovana na njoj, a mito i korupcija cvjetaju, što je, opet, za tako male zemlje i još manje ekonomije, teško rješiv problem.

Ovo je jasno iz koncepta ERASMUS+ programa za Jugoistočnu Europu³⁷ koji ističe da je u BiH ključni problem u ideologijama i glavama, a ne u resursima i potencijalima za razvoj. Zato je ERASMUS+ odredio preko 90% sredstava za edukaciju i promjenu pristupa, kako bi politički, nacionalni, etnički, društveni, državni i ostali problemi bili manja kočnica stranim ulagačima. Strani ulagači ipak dolaze, ali tu nesigurnost naplaćuju preko skupljih aranžmana, osiguranja ulaganja ili većih kamata na kredite, a to opet plaća domaća ekonomija.

Dakle, BiH je bitna destinacija turista/kinja iz Europe i svijeta, što pokrepljuje indeks boravka od 110 - 115 zadnjih godina i što pokazuje povećanje dolaska stranih turista/kinja od 10 do 15% u odnosu na prethodne godine. Međutim, ova povećanja i pozitivni brojevi govore o zainteresovanosti turista/kinj za BiH, a ne o privlačenju turista/kinja u BiH boljim i profesionalnijim menadžmentom. Turiste više privlače novi smještajni kapaciteti, atraktivnosti, zdrava i čista priroda i domaća kuhinja nego tehničko-tehnološka opremljenost i profesionalni menadžment, što je važna uputa budućim nosiocima/teljicama malih seoskih i porodičnih businessa u turističkoj i smještajnoj industriji. Treba naglasiti da je turizam jedna od najmultiplikativnijih privrednih grana i da on generiše razvoj drugih djelatnosti, ali da taj prihod od multiplikativnosti nije moguće prikazati jer niko ne evidentira da je turist/kinja kupio/la robu na pijaci, platio/la ulaznice za pozorište, kino ili muzej niti se u trgovinama evidentira da li robu kupuju turisti/kinje ili drugi građani/ke. Potrošnja u ugostiteljstvu, restoranima, na pumpama i slično nije evidentirana kao turistička potrošnja. Zato je nužno da država BiH i njeni

---

37 ERASMUS+ je program koji implementira preko 2 milijarde eura u Jugoistočnu Europu, a gdje je preko 90% sredstava namijenjeno edukacijama.

entiteti prihvate turizam kao izvoznu granu jer ona to i jeste, čime bi turizam i turistička ponuda i usluga mogli biti konkurentni.

Uz prirodne resurse BiH, turizam bi mogao, a posebno u ruralnim područjima, na duži period biti generator razvoja. U njemu je sadržan ogroman prostor za zapošljavanje žena zbog vještina koje se traže u ovom sektoru: gostoljubivost, komunikacija, prodaja organske i zdrave hrane, domaća radinost i kulturno-historijsko naslijeđe. Tradicionalno, ove vještine su stimulisane kroz obrazovanje i odgoj žena.

Sa druge strane, ne možemo zanemariti ulogu naše države u pogledu unaprjeđenja infrastrukture u ruralnim područjima – posebno izgradnje puteva, unaprjeđenja sistema vodosnadbijevanja, elektrifikacije i razvoja komunikacionih mreža. Razvoj tzv. projektnog načina razmišljanja će neminovno voditi i ka unaprjeđenju same infrastrukture i kvalitete života u ruralnim područjima i malim lokalnim zajednicama te će dovesti do otvaranja i raznih agencija poput turističkih, vrtića u selu, agencija za čuvanje starijih osoba, osoba s poteškoćama u razvoju ili invaliditetom, te unaprjeđenja smještajnih kapaciteta za izdavanje. Time će se unaprijediti i usluge poput vodiča kroz sela, jahanja, druženja djece sa životinjama, edukativnih farmi te raznih intelektualnih usluga i uslužnih djelatnosti koje se mogu raditi i od kuće.

Na povratku selu, ili premiještanju centra života i businessa iz grada u selo, trebaju raditi žene i one trebaju biti pokretačice premiještanja (ili povratka) života i rada na selo.

Sve vrste edukacija treba nuditi u malim lokalnim zajednicama: kurseve šivanja, kuhanja, proizvodnje organske hrane, učenja stranih jezika, te rad udruženja, clustera, zadruga, dresura, škola u prirodi, trenerskih kurseva, obuke lova, ribolova, planinarenja i slično. Svi navedeni poslovi se, kroz projekte, mogu pretvoriti u businessse za koje je moguće dobiti početni novac, bilo iz inostranih fondova ili iz domaćih izvora: državni budžet, ministarstva, centri za razvoj sela, poslovni inkubatori i slično. Iz tog razloga navodimo važnost projektnog načina razmišljanja jer je projektni menadžment zapravo menadžment budućnosti ekonomija cijelog svijeta.

Sociološka istraživanja pokazuju da žene imaju niz prednosti u odnosu na muškarce kada su u pitanju business i ekonomija. Dokazano je da u manjem procentu propadaju businessi koje pokreću žene jer žene rade temeljitije, nisu vođene samo zaradom, čak ni dokazivanjem te postoji više područja u kojima se mogu iskazati i dokazati. Žene su sklonije poljima psihologije, pedagogije, sociologije, a to su vještine koje u businessu imaju veću važnost nego u drugim sektorima. Business zahtjeva rad s ljudima, za ljude, s radnicima/ama i u datom okruženju. Žene racionalnije troše svoje vrijeme i resurse, one su organizovanije jer ih se tome uči od malih nogu.

Biti žena na Balkanu znači unaprijed biti sposobna za borbu sa svim izazovima i preprekama, raditi dva puta više od muškaraca da bi se priznalo i platilo upola manje. Biti emancipovana na Balkanu znači preuzeti više tereta i obaveza na svim poljima jer emancipacija se završava na ženama, dok je emancipacija muškaraca, društva i ostalih aktera tog procesa zanemariva. To je širok prostor na kojem se mora djelovati u narednom periodu i na kojem trebaju zajednički djelovati sve organizacije koje potpomažu žene, a posebno žene u ruralnim područjima.

Promjena svijesti i načina razmišljanja je težak i dugotrajan proces. Pomaka ima, ali u ovom procesu sve i svi mi moramo zajedno biti istrajni/e.

Važan doprinos poboljšanju položaja žena u ruralnim sredinama predstavljaju i zalagački dokumenti poput ovog uz pomoć kojih se zajedno motivišemo da učinimo korak dalje u pravcu unaprjeđenja položaja žena i djevojčica u našem društvu.

Ovakvi zalagački dokumenti moraju doći u ruke žena političarki, žena u sferi obrazovanja i žena u lokalnim organima vlasti jer one sve, svaka na svoj način, u sektoru svog djelovanja potpomažu poboljšanje kvaliteta života žena i djevojčica u ruralnim područjima.

PREPORUKE ZA UNAPRJEĐENJE POLOŽAJA ŽENA U MALIM LOKALNIM ZAJEDNICAMA I RURALNIM PODRUČJIMA

- **Iniciranje istraživanja i razvoja rodno senzitivne statistike**

Da bi se položaj žena poboljšao, prvi korak trebaju biti istraživanja i statistički podaci o položaju žena. Naše evidencije su jako slabe, nema ih ili su netačne, istraživanja se ne provode, tako da je teško nešto početi bez osnovnog: informacije o stanju na terenu.

- **Razvoj formalnog i neformalnog obrazovanja o preduzetništvu i preduzetničkom pristupu ekonomiji**

Preduzetništvo je ekonomija malih i sopstvenih businessa, ekonomija ljudi koji/e žele da rade na svom imanju, prije svega za sebe i svoju užu, pa i širu porodicu. To je vrlo važan oblik privređivanja, posebno u zemljama malih ekonomija. Preduzetništvo ljude vraća prirodi, selu, prirodnim resursima koji obezbjeđuju siguran i dugotrajan opstanak, nezavisan od spoljnih faktora. Ruralna područja i sela su važan privredni prostor jer otvaraju široke mogućnosti zapošljavanja i samozapošljavanja, ne samo u proizvodnji nego i u širokom spektru usluga. Posebno je važno to što ove mogućnosti daju šansu za zapošljavanje (ili samozapošljavanje) osoba s raznim oblicima invaliditeta i iz marginalizovanih društvenih grupa.

Preduzetništvo je i jedan novi pristup privredi i drugačiji način razmišljanja o kojem trebamo sticati nova znanja i učiti na iskustvima drugih. Obrazovnim predmetom Preduzetništvo u školama razvili bismo svijest građanki i građana i predstavili novi pristup upravljanju bogatim resursima naše zemlje.

- **Razvoj socijalnog preduzetništva**

Jedan od modela poslovanja malih i novih ekonomija je društveno preduzetništvo koje, u biti, primjenjuje preduzetničke principe u društvenom sektoru s ciljem unaprjeđenja kvaliteta življenja. Za razliku od klasičnog preduzetništva, koje ima za cilj jedino profit, ova vrsta preduzetništva teži istovremeno ostvarenju i društvenih i finansijskih ciljeva. Društveno preduzetništvo je vezano za razvoj društvene ekonomije, a ova ekono-

mija obuhvata područje ekonomskih aktivnosti između tržišta, države i netržišnog sektora radi ostvarivanja određenih socijalnih i ekonomskih benefita za građane/ke. Nosioci društvene ekonomije su preduzeća (koja nisu vođena samo interesom kapitala) te predstavnici/e civilnog društva koji/e se udružuju da bi stvorili preduzeća koja će zadovoljiti potrebe ciljanih društvenih grupa ili zajednica. Socijalno preduzetništvo je oblik udruživanja koji bi mogao uveliko unaprijediti ekonomski položaj žena iz malih lokalnih zajednica.

- **Razvoj ekološke svijesti i potrebe za održivim resursima kroz projektno razmišljanje**

Stanje zdravlja globalnog svijeta govori da su ključni problemi budućnosti životna sredina, zdrava hrana i čisti prostori za odmor i rekreaciju, što je do sada bio luksuz, a danas je osnovna potreba stanovništva svijeta. Prirodni resursi BiH: netaknuta i čista priroda, pitka voda (spadamo u nekoliko zemalja Europe koje imaju pitku vodu), zemlja koja nije uništena intenzivnom poljoprivredom, historijsko bogatstvo događaja, kulturna, vjerska, reljefna, klimatska raznolikost na malom prostoru. Sve navedeno postaju vrlo bitni preduslovi za razvoj raznih vrsta privrede i raznih grana privređivanja. Razvoj projektnog menadžmenta i uopće projektnog načina razmišljanja omogućava pristup novim izvorima finansiranja kako bismo s malo novca pokrenuli/e razne businessse u ruralnim područjima u BiH.

- **Snaga i dometi udruživanja**

Združeno djelovanje u svakom smislu daje dodatnu snagu grupi, a ako je to preduzeće onda to znači bolju povezanost kupaca i dobavljača/ica, bolju organizaciju i veću unutrašnju koheziju. Zajedničko djelovanje otvara širi pristup inovativnim idejama i procesima, mogućnostima komunikacije i korištenju prednosti udruženja u pristupu fondovima koji pomažu nove biznise. Zajednički se prije stvara nova ideja i brže se pretvara u business plan. Razmjena iskustava, korištenje primjera dobre prakse, rasprava o problemima i preprekama koje su drugi imali stvaraju mogućnost da i sami mnoge teškoće zaobiđemo, a prepreke i probleme pretvorimo u šanse i izazove. Podrška grupe, ili pozitivna kritika naših ideja, od ključne je važnosti za njihov uspjeh. Zato je udruživanje vrlo važno, posebno za žene i ženske businessse, obzirom na nesigurnost koja još uvijek postoji kod mnogih mladih žena koje imaju ideje i žele da stvaraju, ali nemaju podršku od porodice,

prijatelja/ica, rođaka/dica ili supružnika. Sve vrste udruženja koja potpomažu businessse su korisna, a najvažnije su zadruge i clusteri ili slični oblici udruženja koja osnažuju businessse i žene u businessu.

Udruživanje žena na selu je po svim osnovama od velike važnosti jer udruženo se lakše rješavaju mnogi problemi u poslovanju: istraživanje tržišta, promocija, prodaja, kao i pristup sredstvima EU fondova za podsticanje razvoja sela i ženskih businessa u ruralnim područjima. Neke nevladine organizacije koje okupljaju žene na selima BiH već djeluju i njihovo djelovanje treba osnažiti i podsticati jer će ove organizacije znatno pomoći mladim i novim članicama da se uključe i brže počnu zarađivati u ovom području. Žene na selu mogu potpomoći i razne altruističke i humanitarne organizacije koje djeluju u ovim područjima na nivou lokalnih zajednica. Udruživanje i umrežavanje na svim nivoima vodi ka većoj informisanosti žena, mogućnostima razmjene pozitivnih iskustava, pravljenju kvalitetnijih planova razvoja i raznih obuka, prekvalifikacijama, dokvalifikacijama te uopće edukacijama koje su nužan uslov unaprjeđenja poslovnih mogućnosti.

Prednosti uvezivanja ili umrežavanja su: jeftinije istraživanje ciljne grupe, poboljšanje produktivnosti i manji troškovi promocije, reklame i brenda, podjela rada između organizacija koje se bave seoskim turizmom i bolja raspodjela ljudskih resursa po pitanju stručnosti i osposobljenosti. Udruženja su u mogućnosti da potpomognu pri lobiranju u organima vlasti na lokalnom i državnom nivou, u međunarodnim organizacijama i finansijskim institucijama, i mogu olakšati pristup savremenim znanjima i iskustvima s ciljem izbjegavanja istraživanja već istraženog i korištenja iskustva iz okruženja, naročito primjera dobre prakse. Udruženja su najčešće zadruge i clusteri.

Zadruge imaju tradiciju, mada ih neki pominju kao novi oblik povezivanja businessa, znanja i preduzeća. One su u mnogim slučajevima uspješno odgovorile na globalnu ekonomsku krizu jer su pomogle da proizvođači nađu kupce i bile su garant cijena i tržišta. One to mogu uspješno raditi i u budućnosti, pogotovo jer je svaka proizvodnja zavisna od najnovijih znanja, a savremeno tržište je turbulentno i proizvođač/ica nije u stanju da ga prati ako je izolovan/a. Garancija otkupa, kvaliteta i kvantiteta, stalnost cijene i pristup informacijama, novcu i tehnologijama su problemi koji se uspješno rješavaju uključivanjem u zadružno Aposlovanje.

Clusteri su oblici udruživanja u cilju redukcije transakcijskih troškova i povećanja kompetitivnosti svakog pojedinog člana/ice. Clusteri su najbolji model i primjer kako konkurencija može uspješno saradivati, a najbolji model clusterizacije je seoski turizam. Atmosfera clustera je kooperativna, a konkurencija i saradnja mogu egzistirati zajedno jer se pojavljuju u različitim dimenzijama i među različitim subjektima. Konkurencija je u sistemu clustera specifična i predstavlja delikatnu mješavinu rivalstva i saradnje, a temeljne vrijednosti saradnje su: povjerenje, timski duh, transparentnost i saradnja u interesu veće zarade bez obzira na konkurenciju te kvalitetna saradnja preduzeća unutar clustera. Osim za seoski turizam i sve djelatnosti u ruralnim područjima, koncepcija clustera je pogodna za sva mala i srednja preduzeća koja pretežno egzistiraju u sferi seoske privrede i koja pretežno pokreću žene. Čak i kada govorimo o tipu organizacije i vlasništva, na seoskim imanjima postoji pretežno porodični tip vlasništva i organizacije proizvodnje i usluga, tako da clusteri predstavljaju najbolji oblik povezivanja ovih tipova preduzeća i preduzetništva. Privredni razvoj BiH i njenih entiteta je orijentisan na regionalnu otvorenost gdje su clusteri osnovni pokretači razvoja u tehničko-tehnološkom smislu. S druge strane, clusteri omogućavaju umrežavanje malih preduzeća jedne djelatnosti s malim preduzećima iste djelatnosti u drugim regijama ili zemljama u cilju spajanja tehnologija i njihovog jeftinijeg usavršavanja. Takvi su agroturistički clusteri, a kao primjer se može uzeti Republika Slovenija koja je prva uvela model clustera kao oblika operativnog povezivanja turističkih i drugih subjekata u cilju jačanja seoskog turizma i postoje već vrlo bogata pozitivna iskustva koja mogu biti primjer drugim zemljama okruženja.

Dakle, svi oblici udruživanja su dobri, korisni i omogućavaju sigurnost, reduciranje troškova, približavanje interesnim institucijama, projektima, standardizaciji i obrazovanju, tako da clusteri ohrabruju male proizvođače (to su pretežno žene) da započnu i razvijaju svoje porodične businessse na sopstvenim imanjima i prema savremenim evropskim standardima.

- **Unaprjeđenje finansijske pismenosti žena**

Vođenje ličnih finansijskih stvari je postalo računovodstvo, a vođenje porodičnih finansijskih stvari je postalo složeno računovodstvo. Upravljanje ličnim finansijskim stvarima i finansijskim stvarima porodice treba da se uči i da postane općeprihvaćena vještina. U BiH nije prepoznata niti kao problem niti kao nauka ili vještina, pa zato i nije uvažena, a mnogo je važnije upravljanje novcem

kojeg nemamo. Naime, što je novca manje, upravljanje njime je važnije. Ovo je paradigma od koje polazi svako ozbiljnije bavljenje problemom: koliko trošimo, kako trošimo, šta kupujemo i kako plaćamo? Finansijski pismene osobe s malo novca i uz malo preduzetničkog duha mogu “neprilike” pretvoriti u prilike, probleme u šanse i izazove i to je suština privatnog preduzetništva na kojem počiva preko 90% privrede u BiH. Praćenje ličnih i porodičnih troškova, njihova procjena i upravljanje njima su osnova finansijske pismenosti za svakoga.³⁸

- **Zakonska regulativa i pomoć države**

Potrebno je unaprjeđenje domaće legislative na svim nivoima za provođenje CEDAW Konvencije i drugih međunarodnih pravnih okvira, a prije svega za usvajanje lokalnih akcionih planova za pružanje podrške ženskom poduzetništvu u malim lokalnim zajednicama te unaprjeđenje regionalnih informativnih centara za pružanje podrške ženama.

---

³⁸ Trninić, M. (2013), Finansijska pismenost za svakoga, NUB, Banjaluka

LITERATURA

- Gender centar Vlade RS (2015). Žene, oslonac razvoja ruralnih sredina. Banjaluka
- Godišnji Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u BiH u 2014. godini. SOC, Fondacija CURE, 2015.
- Borzaga C. Galera G. (2013). Promicanje razumijevanja zadruga u stvaranju boljeg svijeta. Zagreb
- Demonja, D. Ružić, P. (2010). Ruralni turizam. Meridijani, Zagreb
- Hodžić, A. (2006). Selo kao izbor? Zagreb
- Izvještaj o zapošljivosti mladih, SEEYN. Sarajevo, 2015.
- Knežević, M. (2015). Seoski turizam. UPS, Banjaluka
- Knežević, M. (2008). Žena menadžer u savremenom biznisu. Značenja, XXIV/64. Doboj
- Knežević, M. (2014). Business transfer from first to second generation. Metropolitan University
- Knežević M. (2014). Rural tourism of BiH as a function of regional tourism development. Zbornik, Dunavska strategija
- Knežević, M.(2010). Adekvatnost obrazovanja za potrebe turizma u RS i BiH. Zbornik, Jahorinski dani 2013.
- Knežević, M. (2011). The role of social entrepreneurship in rural tourism in Bosnia and Herzegovina. II evropski kongres AGRIMBA Holandija, 22 – 24. juni 2011.
- Knežević, M, Kovačević B. (2009). Sociologija naselja. NIUB, Banjaluka
- Local Political Leaders – Capacitating Women in Politics
- Miftari, E. (2015). Ravnopravnost spolova u opštinama/općinama i gradovima u Bosni i Hercegovini.

Fondacija CURE, Sarajevo

- Nagradić, S. (2005). Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma
- Prorok, S. (2015). Organizovanje i udruživanje žena kroz udruženja/fondacije
- Strategija razvoja poduzetništva žena u Republici Hrvatskoj 2014 - 2020.
- Trninić, M. (2013). Finansijska pismenost. NIUB; Banjaluka
- Šimundža, A., Gender centar Vlade RS (2010). Preduzetništvo – praktični vodič. NIB, Banjaluka
- Žutinić, Đ. i Bokan N. (2008). Poljoprivreda i selo u sociološkim istraživanjima. Agronomski fakultet Zagreb

O AUTORICI

Prof. dr. Marija Knežević rođena je 19. maja 1956. godine u Banjaluci. Potiče iz bogate seoske porodice s devetero djece, od kojih su danas dvoje doktori nauka, šest s fakultetima i jedno s višom školom. U Banjaluci je završila osnovnu školu i gimnaziju (1975.), a u Beogradu završava Filozofski fakultet (1980.), magistarske studije (1986.) i doktorske studije (2009.).

Sa 11 godina otišla je od kuće i počela se sama izdržavati. Čuvala je djecu, radila preko ljeta u fabrici voća i povrća u Banjaluci te u Švicarskoj na farmama i u restoranima. U toku studija radila je u Osiguravajućem zavodu Dunav, kao profesorica u srednjim školama u Banjaluci, a na Univerzitetu u Banjaluci radi od 1995. godine. Danas je dekanesa Fakulteta za turizam i hotelijerstvo.

Udata je, majka troje djece i baka troje unuka.

Istaknuta je preduzetnica i pokretačica nekoliko velikih privatnih porodičnih preduzeća: Eko & Mmm, Ekodom, Eko Hotels.

Mentorica je ili saradnica mnogih projekata koji se bave rješavanjem problema žena: zapošljavanjem, pokretanjem sopstvenih businessa, a posebno žena s invaliditetom, žena na odvikavanju, Romkinja, LBT* i drugih marginalizovanih grupa žena. Autorka je preko 30 radova i predavačica za oblast zapošljavanja žena na selu i razvoja ženskog preduzetništva u oblasti turizma, agroturizma, smještajne djelatnosti i restoraterstva.

Predsjednica je Odbora za turizam pri Vanjsko-trgovinskoj komori BiH, potpredsjednica je Asocijacije privatnih poslodavaca RS-a te članica mnogih udruženja za razvoj ženskog preduzetništva u RS, BiH i šire, žena inovatorke (NOVA, EWI), Udruženja za žensko preduzetništvo pri Privrednoj komori RS-a itd. Članica je i Kraljevske akademije inoovatora i naučnika Srbije. Predsjednica je Slow Food konviviuma "Potkozarje – Podgrmeč" te koordinatorica u tekućim projektima: Tempus, Erasmus+ i Eko zona Korićani.

O Fondaciji CURE

Fondacija CURE (CURE) je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalažući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije CURE slave snagu i moć žena te rade na osnaživanju osoba kako bi postali/e pokretači/ce društvenih promjena u BiH i svijetu. Feministički aktivizam je omogućio siguran prostor u kojem su žene jake, neustrašive, sposobne i ujedinjene sa svim svojim različitostima. Fondacija CURE je organizacija profesionalaca/ki i volontera/ki koji/e izlaze na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, organizuju performanse protiv nasilja, pozivaju umjetnike/ce, naučnike/ce, edukatore/ice, aktiviste/kinje, građane/ke na akciju i konkretan lični doprinos za kreiranje boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.

www.fondacijacure.org

